

Even Arntzen

Hamsuns Verden. Opprør, skapelse og sirkulasjon. Fra Ibsen til Knausgård

Stamsund: Orkana Akademisk, 2019. 270 s. ISBN: 9788281043541

Sigrid Combüchen

Forfatter og kulturskribent, i hovedsak skjønnlitterær, men hun har skrevet tre bøker som bygger på dokumentar/ biografisk materiale, blant annet en essayistisk studie over Knut Hamsun, *Livsklättraren* (Albert Bonniers förlag 2006).

combuchen@gmail.com

I Norge sker återkommande försök att renodla en Hamsunbild där hans mänskliga, politiska och konstnärliga egenskaper är gjutna i ett stycke och den trettiofemåriga författaren är densamme som den åttiofemåriga. Facit är naturligtvis hans ställningstagande under kriget, mest extremt när han i en dödsruna böjde huvudet i vördnad för führern som skjutit skallen av sig. Att entydigt fördöma detta är för de flesta självklart, även om ursäkter förekommit. Diktarens ålder och dövhet var en, hans övertygelse att en incident mellan tyska och engelska fartyg i Jøssingfjorden vintern 1940 förebådade brittisk invasion var en annan. Ursäkter är ofta faktaresistent och de försvarar alltid ett försvar mer än förstärker det. Likväl: att låta dessa katastrofala val i åttioårsåldern litteraturhistoriskt förklara scener och ordval i skönlitterära verk som skrevs upp till femtiofem år tidigare, är att ”facitbekräfta” en ekvation som vid tillfället inte ens var uppställd. Sker det under vetenskaplig flagg som haft ytterligare sextio, sjuttio år på sig att flyga, blir argumentationen missvisande, eftersom tidsavstånd och historisk glömska blekt bort väsentliga delar av den levande kringvärld som bidrog till att Hamsun var den diktare han var.

Nu publicerar forskare i Norge nya och mindre monomana metoder att närma sig ämnet. I stället för renodling får vi detaljstudier och nya perspektiv. I fjol kom Henning Howlid Wærps *Hele livet en vandrer i naturen*, som prövar hur Hamsuns gestaltningar av natur och ”hållbar livsstil”, relaterar till filosofi och projekt för bruk och bevarande som är högaktuella idag. Och nu finns Even Arntzens *Hamsuns verden* där han med intertextuellt baserade analyser undersöker hur solitären Knut Hamsun (han såg sig som sådan. Och en ö utan broförbindelse blev han ju också pga nazismen) interagerar med diktare i sin samtid och i eftervärlden.

Intertextualitet (*söka och finna avsedd och omedveten släktskap mellan skilda litterära verk*), och dess främsta analysinstrument semiotik (*påvisa ”tecken” som belägger denna*

släktskap), hörde hemma i det litteraturteoretiska vardagsspråket på 1980-talet, då även studenter på basnivå skulle ha patentnycklar för att låsa upp diktens hus och gå in och se hur det var konstruerat och inrett.

Metoden hade barnsjukdomar: att blåsa upp ett avhandlingsämne intertextuellt, dvs maxa en monografi genom att fynda prestigefulla litterära frändskaper och pryda framställningen med samtliga dessa juveler, blev ett slags *worst case scenario* och ledde till tjocka böcker som liknade en krambod i kustbandet år 1878. Därefter har decennier förflutit och flera konkurrerande analysmetoder från den tid då litteraturstudier *nästan* uppfattade sig själv som en vetenskap med naturgivna mätmetoder, samverkar numera med varandra – och med annat – för att nå fram till det som god litteraturvetenskap kan: med olika teorier eller ”reagenser” lyssna fram väsentligheter ur en text. Ibland hemligheter.

Titeln på Even Arntzens bok är egentligen värd tretusen sidor men han nöjer sig med mindre än en tiondel av det och väljer, bortsett från ett stort kapitel om Strindberg, att presentera sin huvudperson i en rent norsk kontext – eller intertext. Ibsens betydelse för sin högljudde förnekare Knut Hamsun inleder och Hamsuns egen påverkan på fyra senare författare avslutar, i kronologisk ordning Vesaas, Johan Borgen, Solstad och Knausgård. De arbetsteorier Arntzen aviserar täcker inte allt i boken. Spontant, relevant och läsarvänligt släpper han också fram biografiskt material i kransen av sex författare, som inte bara förhåller sig litterärt till bokens centralgestalt, utan brottas med diktarfurstens persona, inspireras och irriteras av denne Knut Hamsun Med Stora Bokstäver. Under läsningen händer det att man tänker på svenska landslagspelare i förhållande till Zlatan Ibrahimovic.

Men som bekant var Hamsun inte avgränsat norsk, varken som mottagare eller avsändare av inspiration. I sin första ungdom påverkades han av inhemska storheter. I sin läsande, väckta ungdom däremot av utländska författare som lödde samman det sena 1800-talets olika -ismer till en enda och förebådande *modernism*, främst Dostojevskij och Strindberg. Som givare av ”intertext” har Hamsun än mer internationell spridning. Arntzen listar och snabbciterar stora namn runtom på kontinenterna. En natt lyssnade jag på en BBC-diskussion om kanon för världens och tidernas mest inflytelserika böcker. Efter Bibeln, Koranen och William Blake ringde en person till studion och sade: anything by Njoot Hamsen. Kort diskussion om en specifik bok, men rösten svarade att norskens samlade verk är som En Bok, med starkt lysande core.

Ännu några tankar om hur global Hamsuns provins är: Gärna hade jag varit flugan på väggen en vårvinterkväll 1947 i Jerusalem, då judar som flytt pogromerna och naziväldet, anordnade privata symposier om kultur och vetenskap i sina nya hem, däribland kvällar om Knut Hamsuns romaner. Informationen har jag från Amos Oz’ självbiografiska bok *En berättelse om kärlek och mörker*. De var fattiga, hade ett par klädbyten, trånga och råkalla bostäder, ibland i källaren, och oro för vad som var att vänta när det brittiska mandatet skulle upphöra. Komna ur en aska och ny eld att vänta. Detta innebar per definition att de skapat en militant kultur, laddad med vaksamhet och självbevarelse och beredskap för våld. Men kultur var ju också det som de haft med från universitetet i Odessa, gymnasiet i Lublin eller filharmonin i München, den europeiska medelklassens gods av dikt, filosofi och musik, humaniora och humanism.

Det vill säga – inte bara medelklassen tog del av detta gemensamma då. (Och gör medelklassen det idag?) Jag har en bakgrund i läsande och musicerande europeisk arbetarklass, som menade att man aldrig kan föra sin talan ifall man inte behärskar ett språk och har begrepp om vad det refererar till. Knut Pedersen Hamsun växte själv upp i den förnimmel-sen, kommen från ett stressat småjordbruk nära polcirkeln fick han skral skolgång men som ung man tog han sig långt med läskunnighet och ett slukande intresse för varats mikro

och makro. Överlevnad och stoff fick han genom sin arbetsduktighet – lärare, grisskötare, hjälppräst, *whatever*: ”signe arbetet” – och genom en övertygande charm som gav bistånd från män med resurser, och kvinnor som hade tillräckligt många levnadsår, goda råd och tillgångar för att hjälpa honom några steg framåt. Ordet *Maman-Maitresse*, hämtat hos Rousseau, dyker upp i minnet då och då när man följer den unge Hamsuns utveckling, även om kombinationen kanske inte fullbordades annat än som förtrolighet

Men Knut Hamsun som ämne för judiska intellektuella i Jerusalem två år efter hans söta och skamlösa nekrolog över Hitler? Och ytterligare några år tidigare hade han skickat sin Nobelmedalj till Goebbels, som tack för kaffet. Oz skriver inte på vilket vis hans föräldragegeneration diskuterade Hamsun. Själv var han ju barn de åren. Han räknar bara in romanerna som ett av ämnena för diskussion, skiljer inte ut dem från andra ämnen och nämner inte politiken. Men betydligt senare – kanske fyrtio-fyrtiofem år – erbjöds han ett hedersmedlemskap i Hamsun-Selskapet. Och tackade absolut *nej*, med förklaringen att han visserligen fortsatt läsa och läsa om romanerna – att Hamsun förblivit en näring för honom som författare, men att han som jude inte kunde vara hedersledamot i den mannens förening. Hamsun var kanske inte antisemit utöver det tidiga 1900-talets raskonventioner, men han hade i ord och handling stött Nazi-Tyskland. Och likväl var hans konst relevant för judiska flyktingar. Och ändå förblir han det man kallar *författares författare*.

”Intersubjektiv utväxling” kallar Even Arntzen processen när texter med olika upphov möts över tid och rum och något större än inspiration inträffar. När det nya som skrivs inte bara tar emot, utan ger tillbaka till det gamla som skrevs. Döden och skilda tidslager rubbar inte en sådan dialog, eftersom texten kan överleva sin författare och fortsatt språka med sina läsare.

Jag har läst det mesta av Oz och allt av Hamsun flera gånger och erinrar mig ingen beläggbar intersubjektiv utväxling. Men föreställer mig – eller anar rentav – att man i den personkrets som växte fram under Oz’ knappt femtio år långa verksamhet, kan finna anknytningar till Hamsuns fantaster och förlorare, från Nagel i *Mysterier* till Oliver i *Konene vid vandposten*. Men man måste sila det språkliga saltet tunt för att finna litterära gestalters inre liv eller stämningar. De enheter av likhet eller jämförbarhet som semiotiken upptäcker och lyfter fram som symptom på intertext, är oftast för gedigna och konkreta för kunna att hålla fast den språkliga gas där stämningar och aningar av släktskap finns. För att alls komma någon vart med parallellt betraktande av två texter krävs studie av tematik och karakteristiska situationer. Arntzen återkommer t ex flera gånger till hur Ibsen och Hamsun förenas i fascinationen för *berget* – för klipputsprånget (bergshammern) som hemkänsla, ly, trygghet och tillflykt, för dagbrottet som symbol för skapande, för bergets inre som djup utforskning, inträngande och bergtagenhet. Även Vesaas och Johan Borgen finns med i denna genomgång av stenens litterära genealogi. Vid ett annat tillfälle finner Arntzen en beröringspunkt mellan Strindbergs växande hus i *Ett drömspel* och Augusts överdimensionerade husbygge i Augusttrilogin. Det är ett av ställena där jag inte hänger med. Strindbergs palats är organiskt, symbolistiskt och amorft, alltså inte vad vi kallar för symbol. Men Augusts bygge är det – en symbol för den fallerande expansivitet som han representerar. August vill lyckas, triumfera, bli rik och odödlig och synas. Han är en glad och rastlös konkurs. Han vill sprida sin säd bland alla flickor och ger dem könssjukdomar. Han vill dra upp julgranar i storskala och får befolkningen att offra sina odlingar för utlovade vinster som sedan uteblir. Gamle August skall imponera på en jänta med världens största färhjord och den drar honom till sist med sig över stupet när den råkar i sken. Helheten i dessa bedrifter ser för mig ut som en parodisk gestaltning av kapitalismen, rovdriften och megalomanin, styrande teman i Hamsuns Nordlandsepik. Det är inte hela sanningen om August, men

hans nästan sista tanke ”Jag är tomheten”, som Arntzen citerar några gånger, kan läsas som ett existentiellt ögonblick inför naturens – varats – omätbarhet och den största hjordens litenhet. I sina respektive innebörder korresponderar då inte de växande husen utan står som text-tecken utan samband.

Men jag säger inte att Arntzen har ”fel” utan att läser in något annat än han. Litteraturvetenskap arbetar inte med det mätbara och absoluta, och absolut inte med experiment som ger identiska mätresultat i en följd. Den är organiserat läsande och tänkande, invärvt i en väv av tidigare forskning och i sista hand är intuitiva bedömningar och essäistiska slutsatser en del av den. Med fortsatt frihet kan jag därför vara enig med Arntzen om att Ibsen finns närvarande i skriften av *Mysterier*, men inte i den analys av huvudpersonen Nagel som följer. Jag kan inte se hur han skulle vara en självbild i något avseende, med sin ”dekadence-humbug” och sina rapsodiska önskningar och projekt utan mål. Kanske är Nagel ett porträtt av den djävla, svårskrivna *andraroman* som bereder så många författare så stora bekymmer: ansatser som vägrar foga sig till en intrig eller samlad estetik.

Influenserna från Ibsen och Strindberg är den stora delen av boken, med omfattande jämförelser och verkanalys, men också en del berättelse om fadersupproret mot Ibsen och ståndaktiga omsorger om Strindberg. En stor förtjänst med de kapitlen är inte minst hur de triggat diskussioner mellan läsare och författare – så som jag skissat ovan, fruktbara oenigheter som har gott utrymme att duellera i Hamsunprosans salar.

De fyra yngre författarna avfattas i kortare essäer som tematiskt särskiljs så att Vesaas är den litterärt influerade, en egen röst som hämtat energi ur sin betagenhet av Hamsuns. För Borgen är fiolspelet inte huvudsaken, utan Näcken själv: huvudpersonen i Lillelord speglar personen Hamsun på olik plan. Vad beträffar Solstad etablerar Arntzen en intressant parallellitet mellan författarskapen. Solstad uppger visserligen att han i tonåren fick sin första Hamsunroman i händerna och därefter ”tokläste” honom. Likväl finns inga uppenbara gemenskaper på något plan utan vi rör oss i den ”fint silade” semiotikens små tecken, i indirekta släktskap.

Knausgård slutligen, själv något av en August. KOK har t ex Hitler och världens största ”ord-hjord” (Mein Kampf. På norska) gemensam med Hamsunvärlden. Han har varit ung ”hjälpplärare” i Nordland, liksom Hamsun med dåligt sex-samvete efter avfärden. Hans varseblivning, briljans och poesi när han förmedlar stort och smått mäter sig också med Hamsuns. Han mäter sig och i Arntzens framställning sker det kanske mer i en litteratursociologisk intertext än i en rent litterär.

Så får det ju vara, för det är faktiskt mycket svårt att fastslå på vilket sätt det klickar mellan ett textuttryck och ett annat. Vad klicket i grunden är värt: är det ett citat, eller är det affiniteter som hittat varandra? En skönlitterär författare lär sig en del om kollegial påverkan, som man bär med sig öppet och förtäckt, från citat till plagiat. Men betydligt oftare frågar man sig om det är just författare som påverkar författare. Om inte skapande tankar och text väcks av musik, eller politik, eller förälskelse eller den knappa minut då man nere i bäcken ser en groda simma som en människa.